

TANULMÁNYOK

Latzkovits Miklós – Mándity Zorán¹

Pákei József *album amicorum*áról

Pákei József 1781-től 1785-ig tartó külföldi egyetemjárásának történetét Gál Kelemen ismertette 1935-ben megjelent monográfiájában, jórészt Pákei külföldről írott levelei egy részének felhasználásával.² Emlékkönyvét³ viszont nem ismerte, s tudomásunk szerint eddig nemigen használták mások sem azt.⁴ Jóllehet a levelek és az emlékkönyv esetenként izgalmas módon egészítik ki egymást, mi most mégsem vállalkoznánk teljességre törekvő összeolvasásukra, csupán néhány ér-

¹ Latzkovits Miklós a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének docense. Régi magyar irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozik.

Mándity Zorán a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén PhD szakos hallgató. Régi magyar művelődéstörténettel foglalkozik, battonyai származású.

² Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. II. köt. Kolozsvár, 1935, 452–459. Gál az általa összeállított életrajzban összesen 10 (magyar nyelvű) levél tartalmát ismerteti. Vonatkozó leírásai informatívak és pontosak, jóllehet munkája összefoglaló jellegéből adódóan nem állt módjában minden érdekes részletet megemlíteni. Gál: *i. m.* II. 453–455. Pákei (esetenként Márkos Györggyel közösen írt) peregrinációs leveleihez, összesen 18 levélhez (valamint indulása előtt kiállított reverzálisához és a Kolozsvárott és Bécsben abszolvált kurzusokkal kapcsolatos tanúsítványokhoz) Molnár B. Lehel jóvoltából jutottunk hozzá. A levelek lelőhelye: Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (akadémiták levelei és reverzálisai).

³ Az album (ma a kolozsvári egyetemi könyvtár – Biblioteca Universitară Lucian Blaga – tulajdona, jelzete MS 667.) az 1784–1799 közötti évekből őrzött meg összesen 113 bejegyzést. Interneten elérhető feldolgozását lásd: *Inscriptiones Alborum Amicorum* (a továbbiakban IAA). URL: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> A feldolgozás munkáját az OTKA támogatta. OTKA-azonosító: 68046.

⁴ Az emlékkönyv egyik bejegyzését Mészáros István elemezte. Vö.: Mészáros István: *À rebours*. In: Enigma, 2009. (61.) 91–97.

dekes mozzanatra, pontosabban néhány érdekesnek tűnő találkozásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Pákei peregrinációjának utolsó évében, amikor (bécsi tanulmányai befejezése után) egy nagy, németországi körutazásra indult, valójában rengeteg ismeretséget kötött. 1784. április 7-én Lipcséből keltezett levelének egyik (nem is olyan túl hosszú) bekezdésében például 51(!) személyt nevez meg, jobbára tudós professzorokat, akikhez már ajánlást szerzett („a' kiknek munkáit esmerem”), s akiket az elkövetkezendő napok, hónapok alatt kíván felkeresni. Göttingenben például 15 új bejegyzés került Pákei emlékkönyvébe 1784. október 7-e és 14-e között. Pákei (szokás szerint) az egyetem híresebb tanárait kereste fel, nyilván elsősorban azokat, akik szerepeltek említett levelének idézett felsorolásában, de úgy látszik, vagy nem jutott el mindenkire, vagy nem volt alkalma minden esetben átadni albumát a neves professzoroknak. Az egyetemi könyvtár igazgatói tisztét is betöltő klasszika-filológus, Christian Gottlob Heyne autográfja mindenestre megtalálható albumában,⁵ ahogy egy másik tudós könyvtáros, Johann Andreas Dieze bejegyzése is, akit Pákei levelében „Ditz” néven emleget.⁶ A magyarokkal intenzív, esetenként meglehetősen ellentmondásos viszonyt kialakító⁷ Abraham Gotthelf Kästnerrel, a költővel és matematikussal szintén október 7-én íratott emlékkönyvébe. Elképzelhető, hogy Kästnert kellemes meglepetés érte az erdélyi diák albumának kézbevételekor, hisz abba néhány hónappal korábban, április 24-én Halléban matematikus kollégája, Wenceslaus Johann Gustav Karsten is beírta a nevét, méghozzá Kästner egyik költeményét idézve.⁸ Kästner (talán ezen felbuzdulva) szintén önmagát idézi, a *Zwo Elegieen (Dass du an mich im Himmel solltest denken)* 17–20. sorait.⁹ Október 8-án Johann Christoph

⁵ IAA, 4158. Heyne Iuvenalist idézve ír az erdélyi fiatalember albumába (Saturae VIII. 20.). Az IAA-ban további két göttingeni bejegyzés olvasható tőle. Ezekben is antik szerzőket citál, minden esetben mást. Az ugyancsak erdélyi származású Benkő Ferenc emlékkönyvében Cicerót (IAA, 7602), Lautschek Jonatán albumában pedig az *Aeneist* idézi (IAA, 6097.).

⁶ IAA, 4154.

⁷ Bucsányi Mátyással (egykori tanítványával) való konfliktusáról lásd: Futaky István: *Göttinga. A göttingeni Georg-August-Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén*. MTA Egyetemtörténeti Albizottsága, (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új Sorozat, 7.) Budapest, 2007., 54., valamint az ott megadott irodalmat.

⁸ *A Die Vorteile der Weisheit* című verset. IAA, 7222.

⁹ IAA, 7210. Kästner másik feldolgozott bejegyzését lásd: IAA, 267. Ez még Lipcsében kelt, 1752-ben, s a soproni Sigismund Christian Zech (ma a weimari Herzogin Anna Amalia Bibliothek gyűjteményében található) albumában olvasható. Kästnerrel kapcsolat-

Gatterer veszi kézbe Pákei albumát, bár a hivatkozott felsorolás értelmében Pákei hozzá eredetileg nem volt „addressálva”. Inscriptiója („Historia vitae dux, veritatis via”) nyilván nem véletlenül került lejegyzésre.¹⁰ August Ludwig von Schlözer viszont annak ellenére sem szerepel a bejegyzők között, hogy az erdélyi diák eredetileg őt is tervezte felkeresni.¹¹ 10-én a kémia és mineralógia profeszszora, az ominózus felsorolásban szintén nem szereplő Johann Friedrich Gmelin,¹² 13-án a jogász professzor, Johann Stephan Pütter (akit levelében Pákei egyszerűen „Bitter”-nek nevez)¹³ és a magyar peregrinusok körében igen népszerű filozófus, Johann Georg Heinrich Feder¹⁴ látta el kézjeggyével albumát.¹⁵ A Martialist citáló Lichtenberg bejegyzése október 9-én kelt.¹⁶

A bejegyzésekben megidézett szerzők természetesen jelentős részben antik auctorok.¹⁷ Platón *Epinomiszát* latinul, az *Iliászt* görögül citálják, egy-egy alka-

ban megemlítendő még, hogy *Auch du, mein Sohn? sprach Julius* kezdetű epigrammája megtalálható a korábban Jénában diákoskodó magyarországi peregrinus, Johannes Georgius Budaeus emlékkönyvében (IAA, 7481.). Lejegyzője Leopold Fritz von Friedenlieb, aki 1780 májusában másolta az albumba a göttingeni Hainbund Musenalmanachjában megjelent költeményt, még hozzá Sárospatakon. A vers sárospataki népszerűségéről maga Kazinczy Ferenc tudósít, aki gyerekfejjel magyarra is lefordította a költeményt.

¹⁰ IAA, 4159. Az IAA-ban ezenkívül jelenleg három Gatterer-bejegyzés olvasható még, az egyik a pozsonyi születésű Joseph Freysmuth (IAA, 5396.), a másik Benkő Ferenc (IAA, 7615.), a harmadik Podmaniczky Sándor emlékkönyvében (IAA, 8925.).

¹¹ Schlözertől eddig három bejegyzést dolgoztunk fel. Ezek egyike Benkő Ferenc emlékkönyvében olvasható (IAA, 7700.). A másik Podmaniczky Sándor albumában (IAA, 8762.), a harmadik pedig egy különálló emléklapon, melynek tulajdonosa (a kötött emlékkönyvvel is rendelkező) Joseph Freysmuth volt (IAA, 8679.).

¹² IAA, 4192.

¹³ IAA, 4162. Magyarországi tanítványaival kapcsolatban lásd: Futaky: *i. m.* 50–51.

¹⁴ IAA, 4167. Feder különben filozófusként elsősorban Kanttal való oppozíciója okán ismert. Pákei Kant iránti érdeklődését illetően lásd Pákeinek Körmöczi Jánoshoz írt leveleit. Ezek tartalmát ismerteti Gál: *i. m.* II. 457–459. L. még: Barna József: *Körmöczi János élete és műveltségének egyes vonatkozásai*. In *Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. (Szerk.: Szentpéteri Márton) Budapest, 2001. 197–219., 202–206.

¹⁵ Göttingenben jegyez még be az emlékkönyvbe Pákei három ott tanuló honfitársa (IAA, 4202., 4184., 4191.), valamint néhány külföldi diák, Georg Wolfgang Eichhorn, később nürnbergi orvos (IAA, 4194.), Johann Friedrich Riecken, „der Chemie Befl(lissener) aus Ostfriesland” (IAA, 6957.) és Philipp Andreas Nemnich (IAA, 4199).

¹⁶ IAA, 4193. Lichtenberg másik bejegyzése, Podmaniczky Sándor emlékkönyvből: IAA, 8931.

¹⁷ Itt jegyezném meg, hogy az albumban citált szövegrészek forrásadatait nem minden esetben sikerült megállapítani, ami leírásunk vonatkozó részét némileg provizórikussá teszi. Az azonosítás épp a „modern”, pl. a német szövegek esetében nehézkes. Az viszont így is egyértelműen látszik, hogy a bibliai idézetek száma rendkívül alacsony, a Szentírást

lommal.¹⁸ Ebben a vonatkozásban az album meglehetősen tipikusnak mondható, érdekesnek legfeljebb az a Cicero-idézet látszik, mely Halléban 1784-ben került lejegyzésre, s melyben a *De amicitia* egyik részlete franciául olvasható.¹⁹ Az albumban olykor neolatin szerzők szövegei is felbukkannak. Bacon (az IAA-ban viszonylag gyakran azonosított) *Novum organum*ával egy alkalommal találkozhatunk,²⁰ Palingenius egyébként szintén gyakran idézett *Zodiacus*ával egyszer.²¹ Kuriózumnak tűnik viszont az a berlini bejegyzés, melyben Johann Bernoulli, Nagy Frigyes bázeli származású asztronómusa, Melchior de Polignac *Anti-Lucretius*át idézi meg.²² Az *Anti-Lucretius*t eddig csupán ebben az egy bejegyzésben sikerült azonosítanunk az IAA-ban, ugyanúgy, ahogy a hallei teológus, Samuel Mursinna egyik *Compendium*át is (*Compendium theologiae dogmaticae*). Utóbbi a „Göttingát” is megjárta, később Schlözerrel is levelező Prónay Sándor idézi Kolozsvárott, 1790-ben, tehát fél évtizeddel Pákei hazatérte után.²³

Az albumban található egy holland²⁴ és egy francia nyelvű verszet (utóbbi Jean-Baptiste Rousseau költeménye),²⁵ továbbá néhány angol nyelvű szöveg részlete John Gay,²⁶ Alexander Pope²⁷ és Edward Young²⁸ műveiből. Feltűnő, hogy a Pákei albumában idézett német írók az angoloknál lényegesen fiatalabbak, zömmel kortársak, a bejegyzések keletkezési idején még javában alkotó szerzők. Ez

mindössze öt alkalommal idézik meg a bejegyzők. Ezek egyike különben Moses Mendelssohntól való. A teljes terjedelmében héber nyelvű szöveg (Mendelssohn még a dátumot is héberül adta meg) 1784. május 25-én keletkezett Berlinben (IAA, 6398.).

¹⁸ IAA, 4139., 4151.

¹⁹ IAA, 4206. A citált hely: *De amicitia*, XXII. 83.

²⁰ IAA, 7226.

²¹ IAA, 4200. A *Zodiacust* eddig 25 alkalommal sikerült azonosítanunk az IAA-ban, 21 esetben a 18. század második felében idézik.

²² IAA, 4172. Az *Anti-Lucretius* mindazonáltal megidéződik egy másik erdélyi peregrinus, Teleki Sámuel albumában is, még hozzá egy bő két évtizeddel korábbi, 1761 júliusában keltezett bázeli bejegyzésben. (Az album IAA-ban történő feldolgozása folyamatban van.) Lásd: *Teleki Sámuel albuma*. Kísérő tanulmánnyal közreadja Jankovics József. (Peregrinatio Hungarorum, 8.) Szeged, 1991., 25.

²³ IAA, 4196. Mursinna ugyanakkor három magyar peregrinus emlékkönyvébe is beírta nevét. A bejegyzések 1773–1780 között Halléban keletkeztek. Vö.: IAA, 2758., 5374., 7712. Prónay Schlözerhez írott levelét lásd: Futaky: *i. m.* 202–203.

²⁴ IAA, 2858.

²⁵ IAA, 4190.

²⁶ IAA, 6239.

²⁷ IAA, 4175. Pope szintén a viszonylag gyakran idézett szerzők közé tartozik. Szövegeit eddig 18 alkalommal tudtuk azonosítani.

²⁸ IAA, 6086., 6239.

persze részben abból adódik, hogy olyan honfitársaik idézik őket, akik íróként, tudósként maguk is részesei a német irodalmi életnek, s ezért nyilván gyorsabban reagálnak az új fejleményekre. De azért korántsem csak erről van szó. Lessing *Lied aus dem Spanischen* című opuszát például egy női bejegyző, Henriette Wallenstein idézi 1784. október 28-án Ulmban,²⁹ egy híres-hírhedt színésznő, aki nek a mannheimi színház rendezőjével (és annak feleségével) támadt konfliktusról a *Thaliában* megjelentetett rövid közleményében (*Wallensteinscher Theaterkrieg*), illetve egy 1784. november 16-án kelt levelében maga Schiller is megemlékezett.³⁰ A szintén az idősebb írónemzedékhez tartozó Christian Fürchtgott Gellert egyik versét egy magát „Regiments Wundarzt”-nak tituláló, Johann Jakob Frölich nevű bejegyző idézi néhány nappal korábban és épp Mannheimban, a „Theaterkrieg” helyszínén. Egy másik egyetemista, a halberstadti Johann Friedrich Weidemann („der Kamerateil Wissenschaften Kandidat”), aki Halléban jegyzett be Pákei albumába, Johann Gottwerth Müller humoros regényét, a csupán néhány évvel korábban megjelent *Siegfried von Lindenberget* idézi,³¹ de találhatunk az albumban Höltyt,³² Matthias Claudiust³³ citáló bejegyzéseket is. Bürger *Der Raubgraf* című versét³⁴ egy bizonyos F. B. Uhde³⁵ nevű joghallgató idézi Halléban, április 24-én, tehát pont ugyanazon a napon, mikor az imént emlegetett Johann Friedrich Weidemann a *Siegfried von Lindenberg* egy részletét citálja. Weidemannhoz hasonlóan ő is halberstadti, az emlékkönyv egymás melletti oldalait használják, vélhetőleg közvetlenül egymás után.³⁶ Uhde – úgy tűnik – fej-

²⁹ IAA, 6956.

³⁰ Schiller levelét a vonatkozó jegyzetekkel lásd: *Schillers Werke*. Nationalausgabe. Bd. XXIII. Weimar, 1956. 162–163., 340. Schiller a hivatkozott levélben nemes egyszerűséggel az „eine Hexe” titulussal illeti bejegyzőnket, aki a mondott napon többször is fogadta a külföldi oktatás rendszerét elmélyülten tanulmányozó unitárius diák hódolatát. „Madame Wallenstein” tehát (szokatlan módon) egyazon napon kétszer is bejegyzett Pákei albumába. A Lessing verset citáló autográfja melletti oldalra (a 68r. oldalra) szintén október 28-án írja be a nevét, színésznőhöz méltó módon Shakespeare *Othellójának* német fordításából idézve. Lásd.: IAA, 6883.

³¹ IAA, 6965.

³² IAA, 6829.

³³ IAA, 6862.

³⁴ A 43–48. sorokat.

³⁵ Személyét nem tudtuk azonosítani.

³⁶ Pákei igencsak összeharagkozhatott ezzel a két német fiatalemberrel, amint az egy 1784. május 27-én Berlinből keltezett leveléből kiderül: „Addressem Hálában e' lészen: abzugeben auf den grossen Berlin in Kriegsraht Bertrams Hause bey dem H(ernn) Uhde oder Veidemann, mert ezekhez fogok szállani.”

ből idézte Bürger költeményét, meglehetősen pontosan, bár az utolsó sort metrikai szempontból alaposan tönkretette:

„Arbeite dabey und lebe genau!”³⁷

Persze a fentebb idézett, 1784. április 7-én keltezett levelében Pákei nem csak a nagy egyetemi városok hírességeit sorolja fel. A lejegyzett 51 név között Johann Wilhelm Ludwig Gleim („Kleim”) és Klamer Eberhard Karl Schmidt („Halberstadba ... hires poétak”) neve ugyanúgy előkerül, mint Basedowé. A híres pedagógushoz szóló ajánlást talán németországi útja legelején, Wilhelm Gottlieb Beckertől kaphatta, aki korábban maga is a Philantropinum tanára volt, s aki 1782-től a drezdai Ritterakademie professzoraként dolgozott.³⁸ Elképzelhető, hogy Becker révén jutott el az ekkor Lipcsében élő Adam Friedrich Oeserhez is. Becker korábban a pozsonyi származású festő tanítványa volt. Az egyébként jogot hallgató fiatalember Oeser, illetve Oeser baráti körének hatására szentelte magát a művészeteknek és az irodalomnak. 1775-ben emlékkönyvébe Oeser ugyanolyan gondosan kivitelezett rajzot készített, mint amelyet április 14-én Lipcsében Pákei emlékkönyvébe is berajzolt.³⁹ Az erdélyi diák albumában látható rajz – Mészáros István elemzése szerint – valójában a xenophóni *Emlékeim Szókratészről* egyik passzusát illusztrálja. Furcsa, hogy a burkolt antik idézetet illusztráló allegóriát kizárólag két puttó személyesíti meg a rajzon. Mészáros szerint ennek egyik lehetséges magyarázata az lenne, hogy Oeser a természeti környezetbe helyezett gyerekalakok (feltűnően gyakori) szerepeltetésével tudatosan kapcsolódott a Basedow, Campe és Pestalozzi nevével fémjelzett nevelési programokhoz.⁴⁰ Hogy pedig a rajz épp a Basedowhoz készül, sőt, a Philantropinumba

³⁷ Az eredetiben: „Arbeite brav und leb' genau!”

³⁸ Becker (*Wieland Nachlass des Diogenes von Sinope* című művét megidéző) bejegyzése sem keltezési időpontot, sem keltezési helyet nem tartalmaz (IAA, 7202.). Az album drezdai bejegyzései, tehát a legkorábbi németországi bejegyzések, 1784. március 30-a és április 3-a között, vagyis alig néhány nappal a most hivatkozott levél megírása előtt keletkeztek. Az mindenesetre feltűnő, hogy Pákei mennyire tájékozott Dessaut illetően. Basedowon kívül a Philantropinum több tanárát is megnevezi. Különben a Beckerhez szóló ajánlást Prágából, a von Wallis gróftoktól hozta magával, mint az szintén kiderül az idézett levélből. Az ő bejegyzéseiket lásd: IAA, 4140., 4141.

³⁹ A Becker emlékkönyvében látható rajzhoz lásd: John, Timo: *Adam Friedrich Oeser 1717–1799. Studie über einen Künstler der Empfindsamkeit*. Beucha, 2001. 107. A Pákei albumában található, tussal lavírozott tollrajz elemzését lásd: Mészáros: *i. m.*

⁴⁰ Mészáros: *i. m.* 92. Oeser élénken érdeklődött a felvilágosodás különféle nevelési programjai iránt. Könyvtárában Basedow több műve is megvolt. Vö. John, Timo: *i. m.* 180.

11 nap múlva ténylegesen el is zarándokoló Pákei albumába került, az enyhén szólva nem mond ellent ennek az interpretációnak.⁴¹

Április végén Pákei tényleg eljutott Dessaubá,⁴² méghozzá oly módon, hogy egy szerencsés véletlen is a kezére játszott, minek következtében Basedow kifejezetten meghívta őt. Mindezt maga beszéli el 1784. május 4-én Wittenbergben írt, de csak két nappal később, Potsdamból postázott levelében. Ezek szerint egy szebeni peregrinus, bizonyos Neugeboren,⁴³ Dessauban felkereste Basedowot. Beszélgetésük során Basedow magát unitáriusnak állította, s amikor az erdélyi fiatalembertől megtudta, hogy Pákei Halléban tartózkodik, Neugeborenen keresztül meghívta őt. Pákei reggel 8 órakor indult útnak Halléból, gyalogosan, s este 9 órára ért Dessaubá, ahol három napig időzött (az album tanúsága szerint április 25-e és 27-e között). Basedow megajándékozta néhány könyvvel, Pákei kérésére pedig kifejtette, hogy negyven éves koráig ariánus volt, aztán lett szociniánussá. Pákei mindazonáltal meglehetősen furcsának találta Basedow unitarizmusát (akit egy unitárius hitvallással is megajándékozott), s inkább filozófusnak, mint teológusnak látta őt.⁴⁴ De a Philantropinum megtekintése nagy élmény volt a számára, hivatkozott leveléből ez egyértelműen kiderül.⁴⁵ Megis-

⁴¹ Oeser bejegyzését az emlékkönyvben lásd: IAA, 4203. Valamint lásd még: IAA, 8968.

⁴² A látogatás történetét Gál Kelemen is részletesen ismerteti. Gál: *i. m.* II. 454-455.

⁴³ Gálnál nyilvánvaló sajtóhiba folytán „Neugehoren”. Egyébként Daniel Georg Neugeboren-ről van szó, aki 1782. április 3-án immatrikulált Lipcsében. Róla lásd.: Szabó Miklós–Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998, 2854.

⁴⁴ Basedov bejegyzését lásd: IAA, 7192.

⁴⁵ Pákei levelének vonatkozó részletét teljes egészében közöljük: „A' többi között meg látogattuk reciproce egymást egy Szeben[i] fiuval, Neugebornal, a' ki eddig Lipsiában tanolván most haza indo[l], ezen Iffiu velem tett esmeretsege után Dessauban járt, 's ottan eg[ész] Német Országon igen nevezetes Tudóst, Básedow Vramot meg [lá]togatta; ezen tudos Ember meg mondván néki, hogy ő a' Dessau Fe[je]delem 's masok(na)k is tudtára publice Vnitarius volna, a' min[t] írásaiból is ki tetszik, meljeket ujonnan nyomtattott 's nyomta[t], tudakozodott az Erdélji Vnitariusokról, mint Hitbéli Attyafi[ai]ról, inter caetera mondotta Neugeborn, hogy Lipsiában volna egy Vnitarius, iljen 's iljen járásbéli, meljet halván írt [Ba]sedow Vr, kéretett általa, hogy látogatnám meg, erre nézve Háláb[ól] Dessaviában által mentem, 's vagy harmad napig itt mulattam meg [lá]tván sok izben Basedow Vramot, a' ki igen szivesen is látott, s ég[ly] pár könyvtskével, meljet ujonnan adott ki, meg is ajándékozott. [Ad] confirma(ti)o(n)em ejus, hogy Vnitarius volna, 's vagy nagyon sajnálja, hogy Ü[dős] Ember lévén a' Déák nyelvet meg felejtette, 's a' magyart nem [tud]ja, az Vnitariusok pedig in potiori a' németet. Külömben Fa[mili]ájával együtt Erdéljbe költöznek, Capitalisotksája lévén, s' ir[á]sával leg alább az Vnitariusok(na)k szolgálja; a' mint mondja, 40 [esz]tendős koráig Arianus vólt, azután pedig lett Socinianussá (az ő szova szerént), vagy Vnitariussa, a' Fejérvári nevezet szerén[t]. Vadnak vélekedései,

merkedett az intézmény több tanárával is, akik emléksorokat írtak albumába. Így Christian Heinrich Wolke (a Philantropinum másik alapítója),⁴⁶ Jean Jacques Du Toit⁴⁷ és Louis Ferdinand Olivier.⁴⁸

A nála lévő unitárius iratoknak azonban Pákei nem Dessauban vette először hasznát. Emlékkönyvét viszonylag későn, Prágában nyitotta,⁴⁹ melybe 1784 márciusában 13 bejegyzés került. Ezek közül talán a legérdekesebb Johann Nepomuk Bartholotti bejegyzése, aki 1784. március 23-án keltezte autográfját. Valószínű azonban, hogy többször is találkoztak. Bartholotti ugyanis, aki ebben az időben az egyetemi könyvtár „első Bibliothecarius”-aként dolgozott, ismert személyiség volt. Korábban a bécsi egyetem teológia professzoraként, sőt, a cenzúra-bizottság ülnökeként („ez előtt Bétsben Librorum Theologicorum Censor”) tevékenykedett, a jozefinista reformok lelkes hívének számított, és a vallási tolerancia katolikus szószólójaként szerzett magának hírnevet. A türelmi rendelet körül kibontakozó vitában munkáit a magyarországi protestánsok is gyakran hivat-

a' meljek velünk nem edjeznek, t(udni) i(llik) aeterni[ta]tem poenae infidelium nem hiszi, de ebben 's egyebekben is P[hi]losophusnak láttatik inkább lenni, mint Theologusnak, caeterum az Atyáról, Fiuról 's Szent Lélekről ugy hiszen, mint mű, az Eredendő bünt, Satisfactiot, praedestinatio nem hiszi, az Vri vatsorát signu[m] rememorativumnak tartja, mind azáltal, hogy sz(ent) Irás szavaival értené meg Vallásunkot, míg nyomtatottat küldhetnék, offera[l]tam egy írott Confessiót néki, meljet Dessauban a' magaméből írtam le. Ezen Basedow fundálta a' most Németországban igen nevezetes Philantropinumot is, vagy Institutumot is, a' mely az Iffiak(na)k educatiojokban áll, 's ha egyéb nem volna is, örvendem ott járásomat ezen Gymnasiumban tett experientiámra nézve, halgatván a' taniottokat, 's látván modját educatiojok(na)k.”

⁴⁶ IAA, 4155.

⁴⁷ IAA, 4181. Másik IAA-ban feldolgozott bejegyzése a Dessauban szintén megforduló Hajnóczy József albumában található (IAA, 3061.). (Nem azonos az 1795-ben kivégzett Hajnóczy Józseffel!) Hajnóczy 1787 májusában járt Dessauban, Basedow az ő albumába is beírta a nevét (IAA, 3100.).

⁴⁸ IAA, 4164.

⁴⁹ Egészen pontosan 1784. március 1-jén. Az album legkorábbi pontosan datált (keltezési helyet és időpontot egyaránt tartalmazó) bejegyzése 1784. március 13-án kelt Prágában (IAA, 4137.). Pákei ekkor már hónapok óta a városban tartózkodott, 1783. december 12-én két levelét is onnan datálta. Bécsben keltezett bejegyzés egyébként feltűnően kevés van az emlékkönyvben. Közülük kettő 1785 első két hónapjában keletkezett, akkor tehát, amikor épp hazatérőben volt külföldi tanulmányújáról, egy pedig „1784”-ben, vagyis nyilvánvalóan 1784 végén, szintén hazatérőben. Minden bizonnyal ekkoriban íratott be abba Born Ignáccal is, aki főmestere volt annak a bécsi szabadkőműves páholyoknak, melynek Pákei is tagja lett. Vö.: Abafi Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest, 1993. (reprint), 140. Mindazonáltal Born bejegyzése nem tartalmaz keltezési időpontot.

kozták, sőt, Dési József magyarra is lefordította *Exercitatio politico-theologica...* című opuszát, mely először 1782-ben jelent meg Bécsben.⁵⁰ A kiadványról Pákei még nem tudott, de egy Lázár Istvánhoz címzett, 1784. március 12-én keltezett leveléhez csatolt, különálló lapon igen részletesen számol be kapcsolatukról.⁵¹ A leírásból kiderül, hogy Bartholotti az unitáriusokat az arianizmus vádjával szemben védelmező, frissen írott dolgozatát teljes terjedelmében felolvasta Pákeinek, s hogy a dolgozathoz használt unitárius hitvallást összevetette a Pákei által rendelkezésére bocsátott szöveggel. A munka publikálásának egyedüli gátja a deisták védelmében írott fejezet, „kik Csehországban számosok, 's a' kiket Ő Felsége tollerálni nem akar”.⁵²

⁵⁰ *Világi és ekleziái vizsgálódás...* Kolzsvár, 1784. Vö.: Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888., 173–176; Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest, 1939. 684., 687–688.

⁵¹ Gál Kelemen csak érintőlegesen említi e találkozást. Gál: *i. m.* II. 454.

⁵² Pákei különálló lapon olvasható, eddig publikálatlan szövegét teljes terjedelmében közöljük: „Égy esmerettséget, meljet tettem Prágában, T(ek)i(n)t(e)t(es) Bartholotti Vrammal, ez előtt Bétsben Libror(um) Theol(ogicorum) Censorral, most pedig Prágáb(an) első Bibliothecariussal, el nem halgathatom. Ez az az Ember, a' ki ugyan igaz R(ómai) Catholicus, de a' praejudiciumoktól tiszta lévén, előre Felséges Császárunkal tett conferentiája után azt a' nevezetes munkát de Tollerantia ki adta, olj véggel, hogy a' köznépnek nem tsak, hanem mások(na)k is Hypochondriaca pietásokat, a' tollerantiára nézve gyermekségekől fogva bé szítt praejudiciumokat, a' melj szerént némeljek szentségnek tartották, 's mostis tartják, a' vélek nem égy értelemben lévő atyafiakat el nyomni etc. etc., tollálná, 's e' szerént a' Monarchának szándékat, hatsak valamennyiben is, secundálná remotis impedimentis. Ezen munkátskájában vagy két \$husb(an) szoll az Erdélji Vnitariusok(na)k is tolleraltatásokról, a' mint ezt ott olvasni lehet, a' meljért a' Luxenburgi journalista némelj Bétsiek(ne)k indíttásából ötet Arianusok Advocatussának nevezte égy recensioiban. Ezen Recensiora azért dolgozott Batholotti Vram mostan égy munkát, meljben az Vnitariusokat defendálja, 's consequenter) magát is, hogy az Vnitariusok nem volnának Arianusok, meg mutaván ex adnexa eorundem confessione, meljet a' nállam lévővel conferált. Ezen munkája már készen vagyon, 's minekutánna hozzánk való jó szívét meg esmertem volna, 's kérdésére magamat ki nyilokoztattam volna, nékem végig el olvasta, 's ki is nyomtattatná, ha égy politica ratio nem impediálná. T(udni) i(l)lik ezen munkájához adnectált egyet még de Tollerantia Deistarum, a' kik Cseh Országb(an) számosok, 's a' kiket Ő Felsége tollerálni nem akar. Erre nézve nem nyomtathatja ki addig, míg Ő Felségével nem beszél. Akkor pedig, ha Ő Felségét nem inducálhatja ezen utolsóra, ezt elhadja, 's amaz ki nyomtattatja. Ezen alkalmatossággal ígérte azt is, hogy (meg tudván töllem, hogy a' tollerantiának in latiori sensu nem sok hasznát tapasztaltuk még eddig, 's nevezetesen, hogy gravaminaink az Vdvarnál vadnak, melj utolsot már másoktól hallott volt) nevezetesen arántunk szollani fog Ő Felségének. In g(ene)re nekünk jovallotta, hogy abban munkálodnánk, hogy magunk declárálhatnok személjesen Sérelmünket, caeterum nem sokat boldogulunk.” Bartholotti Pákei albumában olvasható inscriptiója egyébként

Pákeinek tehát – úgy tűnik – bőven volt alkalmuk elosztogatni a nála lévő unitárius iratokat. 1785 tavaszán talán már ezek nélkül érkezett haza Kolozsvárra, s vált az elkövetkező években „az erdélyi unitáriusok legkülönb koponyájává”.⁵³ Előbb az unitárius kollégium tanára, később igazgatója lett. Peregrinációjának legnagyobb hozadéka főművében, a *Synopsisban*⁵⁴ érhető tetten, melyet az 1790–1791-es erdélyi országgyűlés tanügyi bizottságának tagjaként állított össze,⁵⁵ s melynek célja az erdélyi oktatási rendszer modernizálása, egységesítése volt. E munkát Trócsányi „elsőrendű szellem” műveként jellemzi,⁵⁶ mely (hogyan újabb értékelését is felidézzem) „egészében véve... valamivel még túl is tudott lépni a felvilágosult abszolutista oktatásügyi koncepciókon.”⁵⁷

szintén a tolerancia gondolkörét idézi, nyilván nem véletlenül: „Non quid quis credat, sed quid quis agat, respicito, illum porro ceu religiosissimum habeto, qui bonum sese justumque virum factis comprobaverit.”

⁵³ Trócsányi Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez.* (Nemzetiségi Füzetek, 2.) Budapest, 1978., 66.

⁵⁴ Teljes címe: *Synopsis Systematis generalis Scholarum publicarum M. Principatus Transylvaniae, excerpta e Protocollis Deputationis Regnicolaris Litterariae, e receptis Nationibus et Religionibus ordinatae.* Részletes elemzését lásd Trócsányi: *i. m.* 65–75.

⁵⁵ Szerzősége mellett érvel Trócsányi: *i. m.* 66.

⁵⁶ Trócsányi: *i. m.*, 65.

⁵⁷ Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély Története Három Kötetben.* II. köt. Budapest, 1988., 1127.